МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков

Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА І МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗЛОЧИНІВ

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

Київ 2007

ББК 67.52я73
Б61

Рецензенти: *А. В. Кофанов*, канд. юрид. наук, доц.
Е. І. Нізенко, канд. юрид. наук
В. С. Яковенко, канд. юрид. наук

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 5 від 25.05.05)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (лист № 14/18.2-1789 від 21.07.05)

Біленчук П. Д.

Б61 Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков. — К.: МАУП, 2007. — Бібліогр.: у кінц. розд. — 512 с.

ISBN 966-608-683-2

У пропонованому посібнику розглянуто новітні тенденції наукових досліджень у галузі криміналістичної стратегії, тактики і профілактики, мистецтва слідчої діяльності, діагностики, дослідження і прогнозування поведінки людини на досудовому слідстві, використання соціально-комунікаційних технологій (ЗМІ і *PR*), методів і засобів безпеки інформації і методики розслідування окремих видів злочинів. Запропоновано сучасні криміналістичні методики з урахуванням особливостей розслідування злочинів у сфері високих технологій і порушення правил поводження з радіоактивними матеріалами, протидії відмиванню фінансових ресурсів, а також транснаціональних, економічних злочинів, злочинів терористичної спрямованості тощо.

Для студентів і викладачів вищих закладів освіти, науковців, працівників правоохоронних органів і правозахисних організацій.

ББК 67.52я73

© П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков, 2007
© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2007

ISBN 966-608-683-2

ПЕРЕДМОВА

Пропонований посібник присвячений актуальним проблемам криміналістичної тактики і методики розслідування окремих видів злочинів. Структурно він складається з трьох частин.

У першій частині аналізуються теоретичні і методологічні основи криміналістичної тактики, правові, організаційні та тактичні основи проведення окремих слідчих дій. Особливістю цієї частини є те, що в ній розглянуто новітні тенденції наукових досліджень у галузі криміналістичної стратегії, криміналістичної тактики, криміналістичної профілактики, мистецтва слідчої діяльності (тактичні прийоми, рішення, комбінації, операції).

Друга частина присвячена дослідженню особистості як об'єкта і суб'єкта криміналістичного дослідження; комплексному вивченню особи обвинуваченого на досудовому слідстві: методологічним, правовим, криміналістичним і психофізіологічним основам; криміналістичним основам дослідження особи засудженого до позбавлення волі. Новелами цієї частини є те, що в ній уперше розглядаються такі маловивчені проблеми, як діагностика, дослідження і прогнозування поведінки людини на досудовому слідстві, використання соціально-комунікаційних технологій (ЗМІ і *PR*), методів і засобів безпеки інформації.

У третій частині висвітлено наукові основи криміналістичної стратегії, методології, технології та мистецтва розслідування окремих видів злочинів, проблеми використання можливостей засобів масової інформації при розслідуванні злочинів, особливості методики розслідування міжнародних (транскордонних, транснаціональних, трансконтинентальних) злочинів, особливості методики розслідування злочинів у сфері високих технологій, основи методики розслідування злочинів, що пов'язані з легалізацією (відмиванням) коштів, отриманих злочинним шляхом, особливості методики розслідування злочинів у сфері порушення правил поводження з радіоактивними матеріалами та криміналістичної профілактики тощо. Посібник є одним з перших опублікованих в Україні видань, що присвячене аналізу новітніх аспектів сучасної криміналістичної тактики і методики розслідування окремих видів злочинів. Він є джерелом спеціалізованих знань і дає можливість озброїти читача, який ознайомився з

положеннями і рекомендаціями книги, свого роду інтелектуальними методами і способами практичної діяльності з тактики і методики розслідування окремих видів злочинів.

Запропонований посібник містить результати наукових досліджень з проблем діагностики і прогностики слідчої діяльності.

Основною метою навчального посібника є надання загальних рекомендацій щодо розслідування злочинів. Вітчизняна практика протидії новітнім видам злочинів ще не має достатнього досвіду і не знайшла широкого висвітлення у навчальних і науково-практичних публікаціях. Тому в основу рекомендацій покладено результати здійснених авторами узагальнених аналітичних досліджень, а також досвід органів дізнання і досудового слідства інших країн світу.

Пропонована читачу праця являє собою по суті перший вітчизняний досвід розробки:

- методики діагностики і прогнозування поведінки людини (потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, засудженого), яка потрапила в орбіту кримінального судочинства;
- тактико-криміналістичних засад використання повідомлень засобів масової інформації при розслідуванні злочинів;
- особливостей методики розслідування міжнародних (транскордонних, транснаціональних) злочинів;
- особливостей методики розслідування злочинів у сфері високих технологій;
- основ методики розслідування злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) фінансових ресурсів, отриманих злочинним шляхом;
- особливостей методики розслідування злочинів у сфері порушення правил поводження з радіоактивними матеріалами;
- криміналістичної профілактики тощо.

Автори висловлюють надію, що цей досвід, а також рекомендації, що базуються на ньому, будуть корисними для студентів, аспірантів, викладачів, науковців і практичних працівників правоохоронних органів і правозахисних організацій.

Частина І

НАУКОВІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ: ПРАВОВІ Й ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ ДІЙ, ТАКТИЧНИХ ПРИЙОМІВ, РІШЕНЬ, КОМБІНАЦІЙ, ОПЕРАЦІЙ

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

1.1. Загальні положення криміналістичної тактики

1.1.1. Предмет, поняття, завдання, джерела і засоби криміналістичної тактики

Окремі криміналісти ототожнюють поняття "криміналістична тактика" з поняттям "слідча тактика". Однак ототожнення цих понять є не дуже слушним.

Криміналістична тактика — це розділ криміналістики, який являє собою систему положень і практичних рекомендацій з організації та планування розслідування, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють розслідування, з урахуванням їх стосунків і взаємодії з іншими учасниками розслідування на основі норм і принципів кримінального процесу. Таким чином, криміналістична тактика вивчає тактику діяльності всіх учасників розслідування — слідчого, прокурора, працівників органів дізнання, судді, спеціаліста, експерта, громадських помічників, обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого, свідка та ін.

Слідча тактика — це галузь криміналістики, яка містить систему наукових положень і рекомендацій щодо організації та планування розслідування і тактики виконання слідчих дій. Це поняття значно вужче, ніж перше, тому точніше визначає призначення тактики —

служити розслідуванню злочинів, що його здійснюють органи досудового слідства та дізнання.

Теоретичні основи тактики становлять: учення про закономірності поведінки осіб, залучених до орбіти кримінального процесу, виявлення у зв'язку з цим їхніх психічних якостей і розробка на цій основі прийомів збирання та дослідження доказової інформації. Тому слідчу тактику визначають як лінію поведінки слідчого при виконанні певних дій, вибір порядку їх проведення і послідовності, умов виконання, використання найдоцільніших тактичних прийомів і слідчих дій у певних ситуаціях.

Основне завдання криміналістичної тактики полягає в сприянні ефективнішій організації криміналістичної діяльності згідно з цілями розслідування.

Окремим завданням слідчої тактики є розробка найефективніших тактичних прийомів і рекомендацій на основі використання сучасних наукових даних, узагальнення слідчої та судової практики.

Науковими джерелами криміналістичної тактики є сучасні досягнення філософії, логіки, психології, науки управління, інформатики та обчислювальної техніки, теорії ігор, прийняття рішень та інших галузей знань.

Практичні джерела криміналістичної тактики — це матеріали судово-слідчої практики, звідки криміналістична тактика переймає ідеї, які потребують наукового обґрунтування. Наукові та практичні джерела криміналістичної тактики лежать в основі розробки тактичних прийомів і принципів слідчої діяльності (поведінки службових осіб) у розслідуванні злочинів.

Не менш важливим практичним джерелом криміналістичної тактики є також оперативно-розшукова практика з розкриття злочинів та діяльності органів дізнання на досудовому слідстві.

Засоби криміналістичної тактики — це власне знаряддя праці, за допомогою яких слідчий вирішує тактичні завдання розслідування злочинів. Це засоби його процесуальної, непроцесуальної та організаційної діяльності. Оскільки розслідування є процесуальною діяльністю, закон визначає засоби, якими користується слідчий, коли збирає, закріплює, досліджує та використовує в доказуванні інформацію. Згідно з законодавством до процесуальних засобів належать:

- слідчі дії;
- оперативно-розшукові заходи;
- отримання пояснень;

- витребування документів;
- призначення відомчої ревізії.

Реалізація будь-якого процесуального засобу залежить від конкретної слідчої ситуації, тому криміналістична тактика розробила прийоми більш ефективного застосування процесуальних засобів.

До непроцесуальних засобів криміналістичної тактики традиційно відносять *тактичний прийом, криміналістичну рекомендацію, тактичне рішення, тактичну операцію*[1]. Вони розроблені на основі досягнень науки та узагальнення матеріалів слідчої практики і дають змогу ефективніше, з меншими витратами сил і засобів виконувати слідчі дії під час розслідування злочинів.

Тактичний прийом — це раціональний спосіб дії або доцільна лінія поведінки слідчого в процесі збирання, дослідження та використання доказової інформації. Тактичний прийом показує, в який спосіб, за допомогою яких тактичних заходів, логічних і психологічних прийомів слідчий збирає та використовує доказову інформацію.

Тактичні прийоми класифікують за різними ознаками. Зокрема, В. Колдін, ураховуючи завдання слідчої діяльності, виокремлює такі прийоми:

- пізнавальні — встановлення обставин події злочину, яку потрібно розслідувати;
- управлінські — визначення ефективності взаємодії в ході розслідування злочинів;
- організаційно-технічні — забезпечення оптимальних зовнішніх умов і необхідних організаційно-технічних заходів діяльності.

З метою вирішення тактичних завдань тактичні прийоми поділяють на такі:

- початкові (вихідні), спрямовані на виявлення, фіксацію, вилучення джерел криміналістичної інформації;
- проміжні, які застосовуються для встановлення доказових фактів або формування висновків, що забезпечують таке встановлення;
- кінцеві, спрямовані на вирішення тактичних завдань розслідування, які забезпечують прийняття процесуальних рішень, насамперед щодо предмета доказування.

---

[1] Докладніше непроцесуальні засоби криміналістичної тактики розгянуто у підрозд. 1.3.

Тактичні прийоми доцільно класифікувати за *логічними* підставами. Такі підстави, як гіпотеза, аналогія, аналіз і синтез, індукція та дедукція, є науковою базою пізнання злочину, що розслідується. Дані наукової організації праці (НОП) та управління, досягнення науки і техніки сприяють постійному вдосконаленню форм і методів слідчої та оперативної роботи.

Тактичні прийоми поділяють також на обов'язкові та рекомендаційні. *Обов'язкові* прийоми визначаються законом, тому їх виконання обов'язкове, і називаються вони не тактичними прийомами, а правилами. Однак з цього питання криміналісти єдиної думки не дійшли. *Рекомендаційні* прийоми розроблені криміналістичною тактикою на основі даних різних наук (логіки, психології, НОП, інформатики тощо). Доцільність застосування таких прийомів визначає слідчий, виходячи із конкретних ситуацій, що складаються. Рекомендаційні прийоми повинні відповідати принципам кримінального процесу та криміналістичної тактики. Зазначені принципи поділяють на загальні та окремі. До *загальних* принципів належать:

- законність — безумовна відповідність засобів і методів діяльності приписам закону, які забезпечують процесуальні гарантії громадянам;
- етичність — неприпустимість застосування засобів і дій, які принижують честь і гідність громадян, загрожують їхньому життю й здоров'ю;
- науковість — відповідність тактичних прийомів і рекомендацій сучасному рівню розвитку науки;
- планомірність — послідовна реалізація планових засад, які забезпечують доцільність діяльності зі збирання, дослідження та використання доказової інформації;
- взаємодія — узгодження діяльності відповідних органів та осіб, які забезпечують компетентне й ефективне застосування тактичних прийомів для досягнення реальних результатів.

Тактичний бік прийому забезпечують *окремі* принципи, а саме: оперативність, вибірковість, раптовість.

Оперативність означає своєчасність і невідкладність застосування тактичного прийому; вибірковість — найдоцільніший відбір засобів і прийомів у конкретній ситуації, які забезпечать досягнення потрібного результату; раптовість — це вибір найсприятливішого моменту для застосування тактичного прийому, що характеризується елементом несподіваності для певних учасників розслідування.

1.1.2. Слідчі дії

Слідча дія — це передбачений кримінально-процесуальним законом захід, який застосовується компетентними особами для збирання, дослідження, оцінки та використання доказової інформації. Аналогічне визначення слідчої дії як процесуального засобу діяльності слідчого зустрічаємо й у процесуалістів: слідча діяльність проводиться з метою збирання та закріплення доказів. Слідчі дії в гносеологічному та методологічному сенсах вважаються засобом (способом, методом) пізнання події злочину та осіб, які вчинили його, а також обставин провадження у справі.

Слідча дія — це процесуальна форма реалізації логічних прийомів пізнання фактів минулого та сьогодення у зв'язку з розслідуванням конкретних злочинів, тобто пізнавально-практична діяльність, в якій абстрактне мислення поєднане з практичною пізнавальною роботою, що має свою структуру (за В. Колдіним). Можлива простіша структура слідчої діяльності, коли слідчий засобами своєї діяльності впливає на об'єкт пізнання, приймає тактичне рішення та одержує на виході кінцевий результат. Остання логіко-інформаційна структура слідчої дії вважається більш доцільною.

У літературі існує кілька класифікацій слідчих дій відповідно до різних підстав. Так, залежно від об'єкта, на який спрямована пізнавальна суть слідчих дій, останні поділяють на *речові*, за допомогою яких одержують інформацію з матеріальних джерел (від речей), та *особові* дії, що пов'язані з одержанням інформації з ідеальних джерел (від людей, осіб). Звідси й докази поділяють на речові та особові. За місцем і роллю в процесі розслідування слідчі дії поділяють на *початкові, наступні* та *невідкладні*.

Провадження слідчої дії складається з чотирьох етапів:

- підготовка до проведення;
- власне проведення;
- фіксація ходу й результатів;
- оцінка результатів.

Підготовка до проведення: оцінюється слідча ситуація, що склалася, вибираються відповідні тактичні прийоми та технічні засоби, створюються умови для успішного проведення слідчої дії.

Власне проведення: застосовуються тактичні прийоми й технічні засоби з метою виявлення, фіксації та дослідження джерел доказової інформації.

Фіксація ходу й результатів: відображаються застосовані прийоми й засоби, а також поведінка учасників, місце, час проведення та одержані результати.

Оцінка результатів: одержані результати оцінюють з позиції вірогідності отриманої інформації, визначають їх місце і значення в системі доказів.

1.1.3. Слідчі ситуації

Слідча ситуація — це нова категорія криміналістичної тактики, яку було сформовано в 1967 р. (О. Колісниченко). Однак і досі визначення цього поняття викликає дискусію. Більшість учених слідчу ситуацію розуміють як становище, що склалося на певний момент розслідування злочину (О. Колісниченко, О. Ратінов, І. Лузгін, І. Герасимов). В. Гавло формулює слідчу ситуацію як сукупність фактичних даних, що відображають подію. Близьким до цього є визначення Л. Драпкіна, який у слідчій ситуації вбачає інформаційну модель, динамічну інформаційну систему, що містить ознаки, які мають значення в кримінальній справі. В. Шиканов та М. Селіванов вважають, що слідча ситуація — це сукупність даних, за наявності яких слідчий повинен діяти. Слідча ситуація — це обстановка, картина розслідування, яка склалася на певний момент розслідування, тобто сума значущої інформації (М. Селіванов). Нарешті, Р. Бєлкін визначає слідчу ситуацію як сукупність умов, в яких на певний момент здійснюється розслідування, тобто обстановка, в якій відбувається процес розслідування.

Розглянуті визначення слідчої ситуації справедливі тільки в матеріалістичному сенсі, оскільки умови, в яких здійснюється розслідування, становлять об'єктивну реальність — матеріальні та ідеальні джерела інформації. Однак такі визначення слідчої ситуації в пізнавальному (гносеологічному) аспекті некоректні і потребують удосконалення.

Слідча ситуація — це, з одного боку, об'єктивна реальність (матеріальні та ідеальні джерела), а з іншого — це пізнана суб'єктом доказування об'єктивна реальність, яка існує на певний момент. Непізнана матеріальна реальність містить потенційну інформацію щодо події злочину. Для введення її в процес доказування необхідний суб'єкт пізнання, котрий дослідить її та сформує слідчу ситуацію, яка становить пізнавальну проблему. Останню слідчий вирішує у результаті застосування тактичних рішень.